

УДК 339.9(075.8)

Доленко Л. Х.
Переяславська В. О.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

У статті розкриваються особливості організації та розвитку світової торгівлі між різними групами країн і теоретично обґрунтовуються тенденції її розвитку. Динаміка світової торгівлі та її структура, обсяги експорту та імпорту свідчать, що їх визначальними чинниками в сучасних умовах є глобалізація всіх економічних процесів, індивідуалізація потреб споживачів, жорстка конкуренція між окремими країнами та їх групами. Теоретичне осмислення названих процесів дає можливість прогнозувати як загальні тенденції розвитку міжнародної торгівлі, так і її розвиток між окремими країнами й групами країн.

Ключові слова: світова торгівля, експорт, імпорт, теорії міжнародної торгівлі, глобалізація, регіоналізація, конкурентні переваги, конкурентоспроможність країни.

Постановка проблеми. Розвиток світової торгівлі у сучасному глобалізованому економічному просторі відіграє зростаючу роль, незважаючи на те, що всі інші форми міжнародних економічних відносин (МЕВ) теж динамічно розвиваються. Світова торгівля продовжує відігравати одну з провідних ролей, перевищуючи за динамікою темпи росту світового виробництва. Вагоме значення при цьому має міжнародний обмін послугами, передусім науково-технічне співробітництво. Диверсифікація товарів і послуг, що торгуються на міжнародних ринках, поглиблення міжнародної спеціалізації і кооперації, вплив глобалізації та регіоналізації на динаміку і структуру міжнародної торгівлі потребують глибокого дослідження, теоретичного осмислення, щоб виявити як особливості сучасного етапу розвитку світової торгівлі, так і закономірності і тенденції її розвитку, що й зумовлює актуальність теми цієї статті. Даними проблемами займалися провідні вчені на всіх етапах розвитку світової торгівлі та світової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування принципів, форм організації та законів розвитку міжнародної торгівлі надали класики економічної теорії. У подальшому ці проблеми завжди були у центрі уваги дослідників. На сучасному етапі обґрунтуванням розвитку світових торговельних відносин займаються такі економісти, як І. Бураківський [1], О. Кіреєв [2], Р. Карбау [3], П. Кругман [4], П. Ліндерт [6], М. Обстфельд [4], М. Портер [5], Т. Пугель [6], В. Рокоча [7], Є. Савельєв [8], А. Філіпенко [9] та ін. У їхніх працях, які були використані під час написання статті, розкриваються особливості сучасної міжнародної торгівлі, виявлено глибинні закономірності її розвитку під впливом різноспрямованих чинників та надано рекомендації щодо формування сучасної торгівельної політики різних країн. Водночас суттєві геополітичні зрушення, впливи останніх світових фінансово-економічних криз, зміни у розстановці сил потребують подальших досліджень виходячи з теоретичних концепцій міжнародної торгівлі.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей розвитку світової торгівлі в контексті сучасних теорій міжнародної торгівлі і з урахуванням найважливіших чинників, що впливають на її динаміку та структуру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток міжнародної торгівлі визначається різноманітними чинниками. Їх вплив аналізується відповідними теоріями і концепціями. На протязі досить довгого історичного періоду паную-

чими теоріями міжнародної торгівлі були теорії класиків економічної теорії: теорія абсолютних переваг А. Сміта, теорія порівняльних переваг Д. Рікардо, теорія міжнародної вартості та ціни Дж.С. Мілля. Їх основні постулати формувалися в умовах, наближених до досконалої конкуренції, що забезпечувало прийнятне пояснення реальних процесів, які відбувалися як у національній, так і у світовій економіці, а також у міжнародній торгівлі [1; 2; 8; 9].

У 30-х роках ХХ ст. в процесі розвитку ринкової економіки сформувалися умови недосконалої конкуренції, і в теорії міжнародної торгівлі виникла нова течія – альтернативні концепції, які вивчали ринки недосконалої конкуренції: монополістичної конкуренції, олігополістичні та монополістичні ринки [6; 7]. У подальшому в аналіз зовнішньої торгівлі було введено економію від масштабу, яка, на думку провідних економістів, у повоєнний період відіграла важливу роль у розвитку міжнародної торгівлі між розвиненими країнами світу.

У традиційних теоріях міжнародної торгівлі стверджувалося, що товар, що експортується, не може одночасно імпортуватися. Але реальні процеси, що відбувалися у міжнародній торгівлі, спростовували цей постулат. Статистика свідчила про те, що такий стан здебільшого є винятком, а правилом є ситуація, коли важливі експортні галузі національної економіки є одночасно й імпортними. У результаті структури експорту та імпорту розвинених країн почали співпадати. Феномен торгівлі всередині галузі отримав назву інтраіндустріальної торгівлі [7, с. 158] і не міг бути пояснений у рамках класичної теорії міжнародної торгівлі. Його можна досліджувати з урахуванням ринкових структур недосконалої конкуренції.

Аналіз міжнародної торгівлі з великою кількістю модифікацій товарів в умовах монополістичної конкуренції проводили в останні десятиліття П. Кругман, Е. Халіман, Т. Бугель та П. Ліндерт [4; 6]. Вони виходили з теорії монополістичної конкуренції Е. Чемберліна. У закритій економіці монополістична конкуренція в кінцевому підсумку дещо знижує попит на товар окремої фірми, забезпечуючи водночас певний прибуток і помірну економію на масштабі, що пояснюється диференціацією товару. У відкритій економіці за наявності міжнародної торгівлі фірма може отримувати більш високі прибутки за рахунок додаткового попиту і нових ринків або понести збитки через більш жорстку конкуренцію на світових ринках. За таких умов основою для експорту є

виробництво унікальних товарів, що не мають аналогів у світовій економіці.

Сучасна міжнародна торгівля будується на зростаючій модифікації продукції, яка пов'язана з індивідуалізацією попиту. Економія на масштабі при цьому полягає у тому, що фірми кожної країни виробляють тільки обмежену кількість варіантів головного товару, які можуть експортуватися, а інші варіанти країна може імпортувати, щоб задовольнити найбільш повно потреби споживачів в обох країнах. Цим пояснюється збільшення обсягів внутрігалузевої торгівлі між країнами, що мають схожий виробничий потенціал і схожу структуру споживання.

Слід відзначити, що розвивається не лише внутрігалузева, а й «чиста» торгівля, яка базується на порівняльних перевагах тих чи інших країн. Порівняльні переваги в сучасній міжнародній торгівлі зводяться не лише до чинників виробництва. Вони відображають різницю в міжнародних маркетингових можливостях фірм і країн, зміну смаків споживачів і своєчасну реакцію на них виробників. Прикладом може бути виграш японських автомобільних фірм на американському ринку автомобілів, коли вміла маркетингова компанія, високоякісні автомобілі, помірною ціною на них і зміною смаків американських споживачів співпали.

Сучасна міжнародна торгівля і зростання її обсягів пояснюються також зростанням добробуту населення, з одного боку, а з іншого – самі забезпечують його підвищення [6]. Споживач має виграш, тому що може придбати як національні, так і імпортовані товари. Останні можуть бути дешевші. Крім того, за рахунок жорсткої конкурентної боротьби на міжнародних ринках знижуються ціни не лише на товари, що торгуються на міжнародних ринках, а й на місцеві товари. У цілому вигоди від міжнародної торгівлі отримує передусім споживач. Але при цьому виробники також виграють, оскільки мають можливість розширити експорт, поглибити спеціалізацію, ефективніше використати наявний потенціал.

Міжнародні олігополістичні ринки впливають на розвиток світової торгівлі, оскільки на них діють великі фірми, від поведінки яких залежить, наскільки ефективною буде міжнародна торгівля й які виграші вона принесе виробникам і споживачам. Будь-яка велика фірма, що діє на даному ринку, знає своїх конкурентів і розуміє, що її поведінка (зниження ціни, проведення рекламної кампанії, інновації тощо) викликає відповідні заходи конкурентів. Користуючись підходами, що пропонує теорія ігор, можна проаналізувати наслідки тієї чи іншої поведінки на олігополістичному ринку. Наприклад, на певному ринку діє дві компанії, які застосовують агресивну чи помірну конкурентну політику. Застосування ними агресивної конкурентної політики призводить до збитків або до виграшу однієї і програшу іншої, яка обмежує свою конкуренцію. Звичайно, жодна, розуміючи наслідки, не буде обмежувати конкуренцію, і вони попадуть у «дилему ув'язнених». Найкращий варіант у цьому разі, якщо фірми паралельно обмежують конкуренцію. При цьому їхні прибутки зростатимуть, а відносини будуть розвиватися в напрямі співробітництва, яке можна оформити документально, враховуючи законодавство країн підтримки конкуренції. У практиці міжнародної торгівлі таке співробітництво частіше за все є неявним. У ході його розвитку формується модель поведінки, яка враховує інтереси кожної фірми.

Практика міжнародної торгівлі свідчить про те, що на олігополістичних ринках, якщо в одній із країн є значний ефект масштабу, виробництво концентрується в ній, і фірми користуються даним ефектом, а країни намагаються стати «чистими експортерами» даної продукції, тоді як інші стають «чистими імпортерами», будучи «чистими експортерами» з інших видів продукції. Якщо вибір місця розташування виробництва здійснюється на основі порівняльних переваг, у подальшому на перший план виходять економія на масштабі та сегмент ринку. Структура виробництва і торгівлі підтримується, навіть якщо з'являються країни, які потенційно можуть виробляти даний товар дешевше, але в них неможливо на початкових етапах забезпечити ефект масштабу, а їхні фірми не мають можливості завоювати значну частку ринку.

Наявність компаній-олігополій у країні важлива для добробуту населення, оскільки олігополісти отримують прибуток від експорту. Тому країни зацікавлені в розміщенні на своїй території таких компаній, і національні уряди використовують різноманітні політичні інструменти для збільшення кількості компаній-олігополістів, розміщених у їхніх країнах.

Наявний підхід до аналізу розвитку міжнародної торгівлі запропонував М. Портер у своїй теорії конкурентних переваг країн. Він обґрунтував, що конкурентні переваги країн на світових ринках визначаються, по-перше, розвиненими ресурсами, які формуються в процесі розвитку країни, і, по-друге, фірмами, що представляють країну на міжнародних ринках [5]. Успіх фірми на світових ринках залежить як від її стратегії, так і від співвідношення факторів. Стратегія формується на основі врахування галузевої структури, яка є сферою діяльності фірми, а також від позиції фірми в даній галузі.

Галузева структура, а отже, і характер конкурентної боротьби у даній галузі визначається такими чинниками, як кількість конкуруючих фірм, конкурентні позиції постачальників і споживачів, наявність товарів-субститутів і поява нових конкурентів, які визначають ступінь монополізації галузі. Позиція фірми в галузі визначається рівнем витрат порівняно з конкурентами чи рівнем диференціації продукту за рахунок якості, інновацій, можливостей післяпродажного сервісу.

Конкурентна стратегія фірми повинна чітко вписуватися у механізм реалізації конкурентних переваг країни, які М. Портер представляє у вигляді ромбу, що має чотири кути-детермінанти. Першою детермінантою виступає забезпеченість факторами виробництва. Йдеться про розвинені спеціалізовані фактори: висококваліфіковану робочу силу, розвинену ринкову інфраструктуру, новітні технології, наукоємні виробництва тощо. Другою детермінантою є параметри внутрішнього попиту, які забезпечують отримання ефекту масштабу, стимулюють інновації, підвищення якості продукції і вихід на світові ринки. Третя детермінанта – наявність конкурентоспроможних постачальників, які забезпечують доступ до необхідних ресурсів, та споріднених галузей, фірми яких виробляють товари-компліменти, що розширює взаємодію фірм у плані використання технології, маркетингу, інформації. У результаті такої взаємодії формуються кластери, діяльність яких також посилює конкурентні переваги країни. Четвертою детермінантою виступають національні особливості стратегії, структури і конкуренції

фірми, які залежать від бізнес-середовища країни, моделі управління бізнесом та умов конкуренції на внутрішніх ринках.

У тих галузях і сферах, у яких названі детермінанти проявляються найбільшою мірою, країна має високі конкурентні переваги. Крім того, посилення їх взаємодію може держава своєю економічною політикою. Такий підхід до теоретичного обґрунтування розвитку сучасної світової торгівлі започаткував новий напрям аналізу сучасних торговельних відносин, за допомогою якого можна пояснити, як країни, що розвиваються, починають складати конкуренцію розвиненим країнам, поступово завойовують світові ринки і внутрішні ринки розвинених країн. Це становить важливу закономірність розвитку сучасної міжнародної торгівлі.

Висновки. Міжнародна торгівля на сучасному етапі розвитку світового господарства зазнає суттє-

вих змін як із погляду географічного спрямування товарних потоків, так і з погляду внутрішньої структури. Торгівля між розвиненими країнами має досить високу динаміку, незважаючи на ідентичність структури експорту та імпорту у цих країнах. У торговельних відносинах розвинених країн із країнами, що розвиваються, нагромаджуються суперечності, вирішення яких дасть можливість динамізувати не лише міжнародну торгівлю, а й міжнародне виробництво, інвестиційну діяльність та інші форми міжнародних економічних відносин. Теоретичне обґрунтування даних процесів, викладене у цій статті, свідчить, що провідні економісти виробили відповідні рекомендації, які необхідно реалізувати в економічній політиці країн світу. Водночас потребує подальших досліджень вплив політичних чинників, соціальних, екологічних проблем на розвиток сучасних торговельних відносин між країнами.

Список використаних джерел:

1. Бураковский И. Теория международной торговли. Київ: Основи, 1996. 240 с.
2. Киреев А. Международная экономика: в 2-х ч. Ч. 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Москва: Международные отношения, 1999. 415 с.
3. Карбау Р. Міжнародна економіка. Суми: Козацький вал, 2004. 652 с.
4. Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика. Москва: ЮНИТИ, 1997. 799 с.
5. Портер М. Конкуренция. Москва: Вильямс, 2006. 608 с.
6. Пугель Т.А., Линдерт П.Х. Международная экономика. Москва: Дело и Сервис, 2003. 800 с.
7. Рокоча В. Міжнародна економіка: у 2-х кн. Книга 1. Міжнародна торгівля. Теорія і політика. Київ: Таксон, 2000. 320 с.
8. Савельев С.В. Міжнародна економіка. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 204 с.
9. Філіпенко А.С. Міжнародні економічні відносини. Історія. Київ: Либідь, 2006. 384 с.

Доленко Л. Х.
Переяславская В. А.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ТОРГОВЛИ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕОРИЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ

Резюме

В статье раскрываются особенности организации и развития мировой торговли между группами стран и теоретически обосновываются тенденции ее развития. Динамика мировой торговли и ее структура, экспорт и импорт свидетельствуют, что их определяющими факторами в современных условиях являются глобализация всех экономических процессов, индивидуализация потребностей потребителей, жесткая конкуренция между отдельными странами и их группами. Теоретическое осмысление названных процессов позволяет прогнозировать как общие тенденции развития международной торговли, так и ее развитие между отдельными странами и группами стран.

Ключевые слова: мировая торговля, экспорт, импорт, теории международной торговли, глобализация, регионализация, конкурентные преимущества, конкурентоспособность страны.

Dolenko L. H.
Pereyaslavskaya V. O.

Odessa I. I. Mechnikov National University

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF WORLD TRADE IN THE CONTEXT OF MODERN THEORIES OF INTERNATIONAL TRADE

Summary

The article reveals the peculiarities of organization and development of world trade between different groups of countries and theoretically grounded tendencies of its development. The dynamics of world trade and its structure, volumes of export and import shows that their determining factors in modern conditions are the globalization of all economic processes, the individualization of consumer needs, and the fierce competition between individual countries and their groups. The theoretical comprehension of the mentioned processes provides the opportunity to predict both the general tendencies of development of international trade, and its development between separate countries and groups of the countries.

Key words: world trade, export, import, theories of international trade, globalization, regionalization, competitive advantages, competitiveness of the country.